

WŁODZIMIERZ WYSOCZAŃSKI
Uniwersytet Wrocławski

Semantyczno-kulturowa interpretacja nazw roślin (niektóre aspekty pogranicza chrześcijańsko-pogańskiego)

Rośliny w magiczno- i obrazowo-religijnym myśleniu symbolicznym oraz w tradycjach wielu ludów odgrywają znaczącą rolę. Z rozmaitych aspektów implikowanych przez te wymiary w niniejszej pracy podjęte zostaną niektóre kwestie symbolicznej interpretacji roślin i semantyki leksykalnej związane w szczególności z semantyczną analizą kategorii nazw roślin, które są zawarte w materiale wybranych opracowań słownikowych¹. Chodzi tu mianowicie o znaczenia symboliczne objawiające się „poprzez różne rodzaje lub typy symboli” (Baldock 1994: 22-23)² oraz o opis konotacji nazw roślin w znaczeniu wyrazu, czyli „standardowych asocjacji semantycznych, elementów nie wchodzących do eksplikacji znaczeniowej jednostki leksykalnej” (Pajdzińska 1988: 70)³. Rozpatrzone zostaną też nazwy tworzone od nazw roślin. Decydujące jest przy tym przede wszystkim to, że związane z roślinami nierozzerwalnie znaczenia symboliczne i konota-

¹ Chodzi tu o słowniki mitów, symboli i tradycji ludów indoeuropejskich, por. Wykaz źródeł.

² Inaczej „konotacje symboliczne, symboliczną ekspresję”. „Symboliczne znaczenia zawarte w obrazie lub słowie mogą zaistnieć w rozlicznych formach: legendy, mitu, alegorii, metafory lub analogii. Wszystkie one posługują się – w różnym stopniu – motywami pochodzącymi ze znanej rzeczywistości otaczającego świata, aby wyrazić inną rzeczywistość” (Baldock 1994: 23).

³ Uznawane często za „uzupełniające [...] komponenty znaczenia wyrazu »ekspresywno-emocjonalne naddatki«” (Jordanskaja 1988: 10). Tak więc wedle podejścia lingwistycznego (leksyko-graficznego) „konotacja leksykalna jednostki leksykalnej L jest to pewna charakterystyka, którą L przypisuje swemu referentowi i która nie wchodzi w jej definicję”. „Konotacje te nie są powiązane w sposób konieczny z obiektami i zjawiskami świata fizycznego. Mają one związek po prostu z określonymi jednostkami leksykalnymi, niezależnie od tego, czy odpowiadają im prawdziwe (czy tylko mityczne) własności rzeczy realnych” (Jordanskaja 1988: 17, 19).

cyjne zdają się dość wyraźnie wykazywać pewne regularne prawidłowości pozostające w oczywistym związku z różnymi uwarunkowaniami światopoglądowymi. Z tego względu prezentowana analiza ma charakter porównawczy i jest wyznaczana przyjmowanym podziałem na tradycję chrześcijańską i pozachrześcijańską⁴.

Z całości rozpatrywanego słownictwa (blisko trzystu jednostek) wynika, że lista nazw porządku pierwszego, tj. pojawiającego się w wyobrażeniach chrześcijańskich, liczy najmniej jednostek⁵, znacznie więcej nazw roślin posiada motywację dwojaką, tzn. odwołującą się zarówno do idei chrześcijańskich, jak i pozachrześcijańskich⁶, natomiast najwięcej jednostek leksykalnych z pola ROŚLINY wraz z towarzyszącymi im znaczeniami przynależy wyłącznie do sfery mitologicznej, magicznej, religijnej niechrześcijańskiej, zwyczajowej itd.⁷

Przechodząc do kwestii szczegółowych, trzeba stwierdzić, iż konkretne nazwy z pola semantyczno-leksykalnego ROŚLINY konstyтуują kilka zasadniczych ciągów (w których pojęcia pozostają w relacji inkluzji) z nadrzędnym hiperonimem *rośliny*, m.in. *drzewa: drzewo brzoskwiniowe; cyprys, brzoza; krzew, krzak: krzak ciernisty; wawrzyn; zboże: proso; trawa; sitowie; kwiaty: kwiat wiśni, ostróżka, pierwiosnek*; części roślin: *korzenie: żeń-szeń; liście; owoce: jabłko, orzech; nasiono; żdźbło; szyszka; gałąź* itd., odrębnie stojące skupiska występowania roślin, np. *las, gaik, ogród*, dalej – substancje i napoje roślinne (aromatyczne, halucynogenne itd.), np. *żywica; haoma* (także roślina); nazwy związane z uprawą i przetwarzaniem roślin, np. *szczepienie drzew; snop; siano*⁸.

⁴ Pozwoli to, jak się wydaje, uchwycić najistotniejsze typy powiązań oraz wykazać rozbieżności między tymi dwoma ujęciami w zakresie nazw roślin.

⁵ Należą tu chociażby: *aron, agawa, brodawnik mleczowaty, bućnik niewieści, dzięgiel, glóg pospolity, janowiec, jaskier, jasnota biała, konwalia, kulik goździkowy, margarytka, podbiał, przebiśnieg, przylaszczka przywrotnik, skalnica* itd. Por. też w tym względzie stwierdzenie wskazujące na fakt, że świat roślinny w *Biblii* jest uboższy niż, na przykład, świat zwierzęcy, za czym, być może, stoi „słabsza znajomość flory niż fauny u starożytnych Izraelitów, wyraźne ograniczenie się do znajomości flory użytkowej czy też słabsze wykorzystanie roślin w obyczajowości i religijnej obrzędowości [...]” (Friedelówna 1990: 32).

⁶ W typie tym mieszczą się m.in.: *aloes, bluszcz kurdybanek, cierni, drzewo oliwne, bylica, cedr, bluszcz, cyprys, cytryna, dąb, drzewo, figa, figowiec, fiolek, goździk, granat, hizop, irys, jabłko, jabłoń, jesion, kąkol, konieczyna, koper włoski, krokus, kwiat, lawenda, lilia, lotos, malwa, mandragora, mięta pieprzowa, migdał, migdałowiec, mirra, mirt, nagietek, narcyz, oman, orlik, orzech, oset, ostróżka, palma, pierwiosnek, pinia, piwonია, pszenica, przetacznik, róża, rumianek, słonecznik, stokrotka, szafwija, tatarak, truskawka, wawrzyn, wierzba, winne grono, winny krzew, wrotycz, wyka* itd.

⁷ Wchodzą tu m.in.: *akacja, anemon, arnika, asfodel, babka, bambus, bananowiec, barwinek, bez czarny, brzoza, bukszan, chryzantema, chrzan, cis, dziewanna, dynia, gruszka, heban, hiacynt, jaskółcze ziele, jemiola, kasztan, kukurydza, kwiat wiśni, leszczyna, lipa, lubczyk, mak, mimoza, modrzew, morwa, pigwa, piołun, pomarańcza, proso, rozmaryn, sezam, sosna, śliwa, tamaryszek, topola, tyrs, wrzos* itd.

⁸ Kategoria WARZYWO wśród analizowanych nazw nie pojawia się, występuje natomiast pojęcie JARZYNA.

I. Znaczenie symboliczne roślin

Pierwszy zespół zagadnień tworzy problematyka symboliki roślinnej⁹. Zestawienie zebranych nazw roślin ze względu na chrześcijańskie bądź pozachrześcijańskie podłoże znaczenia symbolicznego pozwala sporządzić wykazy roślin posiadające odniesienia z obu zakresów oraz wykazy roślin, które mają odniesienia z jednego lub drugiego zakresu. Ilustrują to kolejne punkty tej grupy.

1. Znaczenia symboliczne nazw roślin w obu tradycjach

Wśród nazw roślin „obarczonych” symbolicznie zarówno motywacją chrześcijańską, jak też różnorodną inną występują dwa główne podtypy: identyczności i odmienności nasemantyzowania oraz podtyp pośredni wiążący podtypy główne.

1.1. Tożsamość symboliki

Wspólność chrześcijańskiego i niechrześcijańskiego naddania treści uwidaczniają na przykład¹⁰: *palma* – przez Babilończyków była uważana za drzewo łaski, identycznie w interpretacji chrześcijańskiej: *Sprawiedliwy zakwitnie jak palma* [...] (Ps 92, 13-15); *gałązka palmowa* – symbol zwycięstwa i nagrody. W wykładni chrześcijańskiej palma jest też symbolem męczeństwa i zwycięstwa nad śmiercią, por. wjazd Chrystusa do Jerozolimy¹¹.

1.2. Swoistość symboliki

Podtyp drugi stanowi układ, gdy znaczenia symboliczne rośliny są rozbieżne. Oto niektóre przykłady: *bylica* – a) przypisywano jej własności magiczne: podczas obchodów sobótki kobiety tańczące wokół ognisk świętojańskich opasywały się bylicą i rzucały ją w ogień, b) w przeciwieństwie do tego używaną z okazji ślubu, łączono z Marią, oblubienicą niebiańską; *goździk* – a) spotykany na późnośrednio-wiecznych i renesansowych obrazach z przedstawieniem zaręczyn był symbolem miłości i płodności¹², b) ze względu na kształt liścia i owocu, przypominający gwóźdź, stał się symbolem męki Chrystusa: pojawia się on często na wizerunkach Madonny z Dzieciątkiem.

⁹ Symbol jest „nie tylko (albo nawet: nie tyle) podobizną konkretnego obiektu, ile – poprzez upodobnienie – realizacją jego wybranych istotnych cech”, przy czym „ładunek psychologiczny symbolu może być olbrzymi – symbol daje poczucie obcowania z wyobrażaną przezeń rzeczywistością – niekiedy w stopniu tak dużym, iż dochodzi do zlania się obu sfer – znaku i desygnatu – w świadomości człowieka tradycyjnego” (Wasilewski 1981: 147).

¹⁰ Ze względu na alfabetyczny układ haseł w słownikach podawane przykłady nie są opatrzone wskazaniem na źródło i stronę występowania konkretnej nazwy.

¹¹ U Greków podczas zawodów zwycięzcom podawano ją przed włożeniem wienca zwycięstwa. Por. też: [...] *Odziani są w białe szaty, a w ręku ich palmy* (Ap 7, 9).

¹² Później, przede wszystkim czerwony, wiązany jest z obchodami 1 maja.

1.3. Afiliacje symboliki

Przypadki identyczności lub odmienności wymowy konkretnego leksemu są rzadkie. Rzeczywisty stan reprezentują nazwy, które wykazują między sobą powiązania symboliczne tożsame i odmienne, przykładowo: *ciern* – a) kolce (ciernie) liścia agawy oznaczają umartwianie się, ofiarę¹³, b) w chrześcijaństwie uchodzi za symbol cierpienia i bólu¹⁴.

2. Symbolika roślin w kulturze niechrześcijańskiej

Drugą grupę zebranych leksemów tworzą nazwy mające osadzenie w sferze kultury chrześcijańskiej. Oto kilka przykładów z tej grupy: *brodawnik mleczowaty* – ze względu na kwiaty przypominające promienie słoneczne w średniowiecznej sztuce został przypisany Chrystusowi i Marii, natomiast jako roślina – jak wiele innych – wydzielająca mleczny sok jest symbolem śmierci Chrystusa i męczenników; *dziegiel* – w sztuce jest symbolem Trójcy Św. i Ducha Św., gdyż jego łodyga wyrasta między dwoma wzajemnie się obejmującymi błonami; *margarytka (złocien polny)* – ze względu na etymologię nazwy (perła) porównywano ją z perłą i tym samym ze łzami i przelanymi kroplami krwi, toteż w średniowiecznym malarstwie o tematyce religijnej wskazuje ona na cierpienia i śmierć Chrystusa oraz męczenników; *przebiśnieg* – symbol nadziei, gdyż jest jednym z pierwszych kwiatów wiosennych; w średniowiecznym malarstwie był atrybutem maryjnym, ponieważ Jej zawdzięczamy „narodziny nadziei”; *przylaszczka* – ze względu na trójlistność jest symbolem Trójcy Św.¹⁵

3. Symbolika roślin w tradycji niechrześcijańskiej

Trzecią grupę tworzą rośliny bądź ich części itd. mające znaczenia symboliczne, które nie pojawiają się w tradycji chrześcijańskiej. Przykładowo: *lipa* – w mitologii indoeuropejskiej święte drzewo kobiet (opozycyjnie wobec *dębu*, drzewa mężczyzn); w tradycji bałtyckiej kobiety wywodziły od niej swe pochodzenie, a w kalendarzu druidów lipę łączono z połową marca i połową września, tj. początkiem cyklu wegetacyjnego i porą owocowania; *Ogród Armidy* – symbolizuje obezwładniające działanie zmysłów na rozum.

¹³ Kapłani niektórych plemion indiańskich rozdzierali sobie skórę kłcami liści agawy, aby krew płynącą z ran ofiarować bogom.

¹⁴ Korona cierniowa dodatkowo oznacza sztyderstwo; ciern jest też wyrazem smutku i żalu będącego skutkiem przekroczenia Bożego zakazu (Rdz 3, 17-18).

¹⁵ Odnośnie do rozwinięć symboliki drzewa, owocu, figi, jabłka, kłkolu, lilii, oliwki, trzciny, a także ziarna, soczewicy i manny we frazeologizmach biblijnych zob. Nowakowska 1996: 26-30.

4. Ciągi hiponimiczne

Mówiąc o symbolice konkretnych roślin, trzeba wskazać jeszcze na to, że w niektórych przypadkach określone znaczenia ma zarówno dana roślina, jak też jej owoc, rzadziej – jej część (np. liść) lub substancja roślinna. Przykładowo: a) *figowiec* – w starożytnej Grecji roślina ta była używana w celach kultowych do ofiar składanych bogom i symbolizowała płodność i obfitość¹⁶. W chrześcijaństwie natomiast figowiec symbolizował uzdrowienie i odmłodzenie, b) *figa* – w Grecji owoc figi wyobrażał pierś kobiecą¹⁷, c) *liść figi* – był symbolem grzechu¹⁸. Ciągi tego typu odzwierciedlają na ogół krzyżowanie się znaczeń symbolicznych obu płaszczyzn¹⁹, ukazując sekwencje transkulturowe.

II. Konotacje leksykalne roślin

O ile znaczenia symboliczne roślin wywiedzione z konkretnych źródeł znajdujemy w wielu kulturach i językach, o tyle „konotacje leksykalne są specyficzne dla danego języka” (Jordanskaja 1988: 19). Konotacje nazw roślin, ich części, owoców itd. sprowadzają się do różnorodnych treści. Wyróżniają się w tym względzie rozmaite cechy przypisywane człowiekowi, np. *jagoda*, por. *dziewczyna*, *kobieta*, *panna młoda jak jagoda* ‘rumiana, jędrna, rześka, zdrowa’; *nać*, por. *jaka mać, taka nać*; *wierzba*, por. *sucha wierzba* ‘kobieta chuda a wysoka’; *badyl* ‘człowiek chudy, wysoki’ (*jak badyl*), ‘o nogach, zwłaszcza długich’ (*jak badyle*, zob. Masłowska 1988: 41); *cedr libański*, por. *wyniosły jak cedr libański* (Ez 31, 3) oraz jego stany psychiczne i postępowanie, np. w Iranie zwrotem mówiącym o *zółknięciu liści granatowca* opisywano najwyższą rozpacz po czyjejś śmierci. Nazwy roślin ewokują też określone zwyczaje: *arbut*, por. *dostać, zjeść (h)arbuta* ‘dostać odkosza, rekuż’²⁰; *soczewica*, por. *miska soczewicy* ‘rzecz ma-

¹⁶ Fallus obnoszony w procesjach świąt falloforiów zrobiony był z drzewa figowego.

¹⁷ Ponadto w świeżym rozpolowionym owocu upatrywano podobieństwa do genitaliów kobiecych, toteż jedzenie fig symbolizowało ekstazę erotyczną. Do figi jako alegorii płodności odwołuje się polskie wyrażenie eufemistyczne: *fig się objadła* (dawne: ‘zająć w ciążę’).

¹⁸ Trzykłapowy natomiast uznany został, dzięki swemu kształtowi, za najlepsze przykrycie genitaliów na posągach płci męskiej, dlatego stał się emblematem tej płci. Analogiczne układy tworzą: *koniczyna* (u starożytnych druidów święta roślina czarodziejska) i *trójlistny liść koniczyny* (symbol Trójcy Przenajświętszej, atrybut św. Patryka); *drzewo oliwowe i oliwa*, *krzew winny i winogrona*, *jabłoń i jabłko*, *migdałowiec i migdał* itd.

¹⁹ W świetle materiału faktograficznego rośliny mogą też być poświęcone komuś, często będąc jego epifaniami, por.: *bluszcz* – poświęcony Ozyrysowi, Dionizosowi; *mirt* – Isztar, Afrodycie, Demeter; *dyptam jesionolistny* – Selenie, Lunie; *lilia* – Herze, Junonii; *mak* – Demeter, Cererze, Hypnosowi, Morfeuszowi; *zanokcica* – Plutonowi itd. Według mitologii południowosłowiańskiej w *pnia* lub *gałęzi* mógł być ucieleśniony *Badhnjak*, tj. istota demoniczna o wyglądzie starca, w której upatruje się pierwotne węzowe bóstwo chthoniczne. Zależności takie zachodzą w sferze wierzeń niechrześcijańskich.

²⁰ Od ukraińsko-podolskiego obyczaju częstowania niemilego konkurenta arbutem.

łej wartości oddana za coś bezcennego', bądź określone czynności: *gruszka*, por. *nie zasypiać gruszek w popiele* 'nie zaniedbywać pilnych spraw'.

Oprócz wyróżnionych konotacji semantycznych nazwy roślin wyrażają wiele innych znaczeń niedefiniowanych roślin. Oto niektóre przykłady z języka polskiego: *czterolistna koniczyna* – znalezienie jej ma przynosić szczęście; *kąkol*, por. *siać, rozsiewać kąkol* 'wzniesąć niezgodę, wywoływać niesnaski'; *lukrecja*, por. *nudny, słodki jak lukrecja*; *migdał*, por. *myśleć o niebieskich migdałach* 'oddawać się marzeniom, bujać w obłokach'; *orzech*, por. *twardy orzech do zgryzienia* (ang. *a hard nut to crack*) 'problem trudny do rozstrzygnięcia', w *skorupce orzecha* (łac. *in nuce*) 'w formie zwężonej, krótko i wązłowato'; *pietruszka*, por. *siać, skrobać, strugać, sprzedawać pietruszkę* 'nie być proszoną do tańca na balu, nie wychodzić za mąż, nie mieć powodzenia u mężczyzn'; *gruszka*, por. *gruszki na wierzbie* 'rzecz nieosiągalna'; *grusza, pietruszka, rzepa*, por. *włazł na gruszkę, siał pietruszkę, rzepa mu się rodzi* 'bezsens, absurd'; *plewy*, por. *czcze plewy wiatr niesie* 'coś bez wartości i znaczenia', *darmo plewy siejesz* 'czynisz rzecz bezpożyteczną', *nie dam (nie pozwolę) się złapać (wziąć, nabrać) na plewy* 'na kłamstwa, bałamuctwa', *oddzielić plewy od ziarna* 'rzeczy bezwartościowe od wartościowych'; *ogórek*, por. *pora ogórkowa, sezon ogórkowy, ogórki* 'okres zastoju w życiu kulturalnym, politycznym, w pracy itd. w czasie miesięcy letnich'; *dziewanna*, por. *gdzie rośnie dziewanna, tam bez posagu panna; blekot*, por. *czy się blekotu objadł?* 'plecie, bredzi, szaleje'; *dziewięciornik* – według dawnych tradycji miał przywracać zgodę małżeńską, odradzać wygasłą miłość; *figa*, por. *figa marynowana*, a. *z makiem* (z *pasternakiem*) 'nic z tego nie będzie'; *jablko*, por. m.in. *zbić, sprać na kwaśne jablko* 'boleśnie, dotkliwie', *amator kwaśnych jablek* 'rzeczy dziwacznych, niepożądanych przez nikogo' itd.

Z zasadniczych działań na jednostkach leksykalnych eksplikujących konotacje²¹ najlepiej ujawniają się – jak wynika z przytoczonych przykładów – konotacje leksykalne nazw roślin, które wchodzi w skład związku frazeologicznego (por. też Pajdzińska 1988: 73, 78–79)²². Analizowany materiał egzemplifikacyjny poświadcza ponadto zarówno chrześcijańskie, jak i pozachrześcijańskie podłoże konotacji leksykalnych, przy czym – podobnie jak w przypadku symboliki – również i tutaj możliwy jest różny rozkład tych dwóch ujęć względem siebie. Nie przedstawiając szczegółowo występujących prawidłowości, należy podkreślić, iż naznaczenie konotacyjne przejawia się, jak się wydaje, najpowszechniej w sferze doświadczeń potocznych w oparciu o wiedzę zdroworoządkową.

²¹ To znaczy regułę porównywania dwóch znaczeń wyrazu polisemicznego pozostających względem siebie w stosunku derywacji semantycznej, analizy semantycznej leksemów pozostających względem siebie w stosunku derywatów słowotwórczych oraz interpretacji jednostek leksykalnych wchodzących w skład związku frazeologicznego znaczeniowo motywowanego przez te leksemy (Tokarski 1988: 43–44).

²² Odnosnie do językowego postrzegania roślin w zleksykalizowanych jednostkach porównawczych zob. Wysoczyński 1998: 53–54.

III. Nazewnictwo odroślinne

Ostatni problem, ważny w związku z podejmowanym zagadnieniem znaczeniowo-kulturowym wyjaśniania nazw roślin, wiąże się z rozważaniami natury onomastycznej, od nazw roślin bowiem wywodzą się etymologicznie niektóre typy nazw własnych. Tworzą one dwa zasadnicze zbiory: antroponimy oraz niektóre inne kategorie nazw własnych.

Od nazw roślin derywowane są różnorodne antroponimy, przy czym fundują one przede wszystkim liczne teonimy²³, por. m.in. *Pomona* (łac. *Poma*) – rzymska bogini owoców, drzew owocowych i sadów; *Flora* (z łac. *flos*, *floris* ‘kwiat’) – staroitalska bogini wiosennego kwitnienia; *Perun* (słow. *Perun* < **Per(kʷ)-un-o-s*)²⁴ – bóg burzy i piorunów; *Perperuna* – w mit. połsłow. bogini (lokalna partnerka) boga gromu²⁵; *Gromowładca* (ie. **per(kʷ)un-*, łac. *quercus* ‘dąb’, celt. *herkos* ‘dąbrowa’) – pierwotnie kojarzono go m.in. z roślinnością; *Sylwan* (łac. *silva* ‘las’) – w mit. ital. pierwotne męskie bóstwo lasów i dzikiej przyrody²⁶; *Dżestak* (kalasza *jestak* ‘gałązka’) – w mit. dard. bogini ogniska domowego²⁷; *Filyra* (gr. *Philýra* ‘lipa’) – jedna z Okenaid, kochanka Kronosa; *Tamar* (hebr. imię żeńskie ‘palma’, gr. *Phoiniks* ‘palma’, dosł. ‘fenicka’) – symbolizuje miłość, płodność, rozdzielnopłciowość²⁸; *Driady* (gr. *dryás* od *dryś* ‘drzewo; dąb’) – w mit. gr. nimfy, boginki lasów; *Rimon* – imię syrofenickiego boga-słońca równe nazwie jabłka granatu; *Kurke* (prus. *Curche*, por. łot. *kuīkt* ‘wysychać’, *kurka* ‘suche, spalone ziarno’ i pol. *kurka zbożowa* oraz *kur* ‘kogut, pożar’) – w mit. bałt. (prus.) bóstwo związane z vegetacją i urodzajem zboża; *Lazdona*, *Lasdona* (lit. *lazdā* ‘leszczyna, laska’) – w mit. bałt. (lit.) ozdobiona gałązkami bogini patronująca lasom, a szczególnie orzechom; *Mežas mātē* (łot. ‘Matka Lasu’) i *Ceru mātē* (łot. ‘Matka Krzewów’) – w mit. bałt. (łot.) boginie niższego rzędu patronujące elementom natury. Mieszczą się tu też imiona nimf (boginek natury), np. *Hamadryady* (gr. *hamadryádes*, gdzie *dryś* ‘dąb, drzewo’) – w mit. gr. wiecznie młode nimfy symbolizujące żywot drzew; *Mieliady* (gr. *Meliades*, *Meliai*, por. gr. *meliē* ‘jesion’) – w mit. gr. nimfy jesionowe zrodzone z krwi skastrowanego Uranosa; *Mente* (gr. *Ménthē* ‘mięta’) – w mit. gr. nimfa ze świata

²³ Mitologia grecka dostarcza przykładu kierunku odwrotnego nominacji, por. nazwę kwiatu *hiacynt* (odmiana irysa) powstałą od imienia *Hiacynta* (gr. *Hyákīnthos*), przedhelleńskiego boga vegetacji.

²⁴ Oprócz zasadniczego znaczenia ‘piorun’, ‘grom’, teonim ten można na podstawie danych językowych łączyć lokalnie z makiem, por. zreduplikowany rdzeń **per-* w nazwach maku w niektórych językach, np. grece. *paparoūna*, rum. *pirpirunē* a. *paparune*.

²⁵ Liczne warianty imienia bogini, np. ngrec., bułg., mac. *Perperuna*, *Peperuda*, alb. *Perperona*, rum. *Pirpirinā*, serb. *Preporuša*, ujawniają związek znaczeniowy z Perunem i – zgodnie z uwagami wcześniejszymi (przyp. poprzedni) – z makiem.

²⁶ Por. też: *Sylwiusz* (łac. *silva* ‘las’) – w mit. ital. urodzony w lesie syn Encasza i Lawinii.

²⁷ Jej symbolem była gałązka górskiego dębu (*ašehung-jestak*).

²⁸ Por. *Postać twoja podobna jest do palmy, a piersi do gron winnych* (Pnp 7, 8).

podziemnego, a także imiona innych postaci mitycznych, np. *Kuśa* (sansk. *kuśā* 'rodzaj trawy uważanej za świętą i stosowanej w ceremoniach religijnych') – w mit. ind. bliźniaczy brat Lawy, syn Ramy i Sity; *Mēlos* (gr. *Mēlos* 'jabłko') – w mit. gr. syn boga rzecznego Skamandra.

Od nazw roślin wywodzą się też epitety bogów, np. Heleny – *Dendritis* 'drzewna'; Artemidy – *Lygodesma* 'związana łożą', *Dafnaja* 'laurowa', *Kedreatis* 'cedrowa'; Apollona – *Platanistios* 'platanowy', *Dafnejos* 'laurowy'; Jowisza – *Frugiferus* 'dawca owoców', *Fagutelis* 'bukowy'; Lakszmi – *padmagrā* (sansk. *padma* 'lotos') 'mieszkająca w lotosie'; Wisznu – *padmanābha* 'mający lotos zamiast pępka', *padmanākra* 'lotosooki'; Demeter – *Malophōros* 'dawczyni jablek'; Kamy – *puspaketu* 'mający kwiatek jako znak'; Sinisa – *pitokamples* 'zginacz sosen'.

Nazwy roślinne są także podstawą imion bohaterów utworów literackich, np. baśni, por. *Flores* i *Blanchefleur* (fr. 'kwiat' i 'biały kwiat') – to para kochanków, bohaterowie baśni bizantyjskiej przejętej przez nieznanego truvera francuskiego, których – ze względu na to, że urodzili się wiosennego dnia – nazwano kwiatnymi imionami.

Nazwy roślin są również podstawami nazwisk bohaterów, np. legend herbowych, gawęd szlacheckich, bajek itp., por. *Dęboróg* – nazwisko tytułowego bohatera gawędy szlacheckiej Władysława Syrokomli; *Wyrwidąb* – bohater-siłacz w popularnej bajce o *Braciach zdradzieckich*.

Od nazw roślinnych są też utworzone imiona osobowe (*nomina propria*), np. *Florian* – łac. *florus* 'kwitnący', a zwłaszcza antropogeneza dendrologiczna, por. *Ask* i *Embla* (stisl. *Askr* 'jesion', *Embla* 'łoża') w mit. germ. (skand.) pierwsza para ludzi znaleziona przez bogów; gal. *Guigden* 'syn lasu', *Guernngen* 'syn olchy'; irl. *Mac Cuill* 'syn orzecha'; irl. *Blanaid* 'kwiat' – pochodząca z zaświatów żona Cu Roi mac Daire, którą dostał jako część łupów wojennych; wal. *Blo-deuwedd* 'kwietna (zrodzona z kwiecica)' – żona Llewa, Gwydion i Math utworzyli ją m.in. z kwiatów i pąków²⁹.

Odroślinną proveniencję mają również etnonimy, por. *Lotofagowie* (gr. *Lōtophigoi* 'zjadacze lotosu') – w mit. gr. lud żywiący się owocami lotosu; *Eburonowie* (celt. *Eburo* 'cis'); *Dryopowie* (gr. *Dryōpes* z *drys* 'dąb, drzewo').

Nazwa roślinna posłużyła także uformowaniu określenia donosicieli, oszustów oraz plotkarzy, por. *sykofant* (od gr. *sykon* 'figa').

Oprócz nazw osobowych funkcjonują również inne nazwy powstałe w oparciu o nazwy roślin. Należą do nich niektóre nazwy miesięcy, por. np. polskie *kwiecień*, *dzień*, *żytkwiat* od kwiatów wschodzących przedwcześnie pod wpływem ciepła promieni słonecznych, *lipiec* (*lipień*) od kwitnienia lipy, *wrzesień* od wrzosu, *listopad* od listu (liścia), który wówczas opada, fr. *fructidor* (od łac. *fructus* 'owoc' i gr. *doron* 'dar') – dwunasty miesiąc francuskiego kalendarza republikańskiego, sierpień-wrzesień.

²⁹ Por. też pol. *Kalina*, *Róża*, *Rozalia*, *Narcyz*, *Wawrzyniec*, *Jagoda*, *Florentyna*, *Malwina*, *Dąbrówka*.

Rośliny były też czczone, np. *werbena*, którą wielbili starożytni Grecy, Rzymianie (łac. *Herba sacra*) i druidzi, toteż ku jej czci istniało doroczne święto o nazwie *Verbenalia*³⁰.

Z nazwami roślinnymi związane są etymologicznie niektóre ludowe nazwy świąt obchodzonych w Kościele katolickim, por. *Matka Jagodna* – Nawiedzenie NMP (2 VII); *Matka Zielna* – Wniebowzięcie NMP (15 VIII); *Niedziela Palmowa / Niedziela Kwietna*³¹ (łac. *Dominica Florum*), występująca też w XVI wieku pod nazwą *Niedziela Kwieca* bądź – *Kwietnica*, jako formacja o podobnej budowie słowotwórczej jak w niektórych językach słowiańskich, por. sch. *vr̥bica*, bułg. *Cwetnica* i *Brybnica* (Zduńczyk 1997: 74)³² – niedziela rozpoczynająca Wielki Tydzień.

Nazwy roślin stanowią też podstawę formowania nazw miast, np. *Jaworów* – miasto pod Lwowem, dworek Jana Sobieskiego, a także nazw metaforycznych, por. *Miasto fiołkami wieńczone* (gr. *iostéphanos*, gdzie *ion* ‘fiołek’) – tak Arystofanes nazywa w swoich komediach Ateny.

Mitologie ludów indoeuropejskich dostarczają wielu przykładów rozmaitych pojęć z ośrodkowym zaczątkiem fitofonicznym, np. zwierząt: *Eikthyrnir* (stisl. ‘mający dębowe koniuszki rogów’, ale też *eik* ‘dąb’ i *thyrnir* ‘tarnina’) – w mit. germ. (skand.) jeleń, żywiący się liśćmi *Yggdrasillu*, drzew: *Paridžata* (sansk. *Pārijāta* ‘drzewo koralowe’) – w mit. ind. cudowne drzewo o złotej korze, najczęściej zaś warianty drzewa życia: *Yggdrasill* (stisl. ‘drzewo Ygga’) – w mit. germ. (skand.) olbrzymi, święty, wiecznie zielony jesion, podstawa świata; *Eja* (*eja* – w mit. anat. (het.) przypuszczalnie pozostaje w etymologicznym związku m.in. z pol. *iwa*, irl. *eo* ‘cis’, stg niem. *īwa* ‘ts.’ stisl. *yr* ‘ts.’, orm. *aigi* ‘winnica’); pasma górskiego pojmowanego jako forma chaosu, obszaru wrogiego kosmosowi, por. pol. *góra* i bułg. *gora* ‘las’, lit. *girià* ‘ts.’, stczes. *horar* ‘leśnik’, prus. *garian* ‘drzewo’.

Fitofoniczna geneza legła u podstawy celtyckiej nazwy świata pozagrobowego: wal. *Avallon* ‘wyspa jabłek’ (por. stirl. *aball* ‘jabłko’).

Badany materiał zawiera również częste przypadki stosowania obocznie wobec nazw właściwych nazw dodatkowych, które ukute zostały z różnorodnych względów, np. a) zastosowania rośliny, por. *ziele laski* (ruta) – gdyż wiązek ruty

³⁰ Por. nlac. *Verbena farm.* ‘rośliny powściągające, chłodzące, jak cyprys, mirt, tamaryszek, róża, laur i bluszcz’ z łac. l.poj. od *verbenae* ‘gałęzie z poświęconych drzew lauru, oliwki i mirtu’. Por. też nazwy najprzeróżniejszych wydarzeń wywiedzione od nazw roślin, np. *tulipanomania*, która wybuchła w Holandii w XVII w. i wywołała grę na zwykłą i zniżkę w notowaniach giełdowych tulipanów.

³¹ Dodać należy, że oprócz niesionych tego dnia powszechnie do kościoła palm sporządzonych z baż, w Łukowie święci się kwiaty, w Łomży „gałązki krzewów owocowych, np. porzeczek lub agrestu, które – ułamane kilka tygodni wcześniej – wstawia się do wody, by wypuściły zielone listki, a czasem nawet zakwitły” (Zduńczyk 1997: 74).

³² W I. poł. XVI w. występowały też sporadycznie związki *kwietny dzień* i *kwietna sobota* będące zapewne oryginalnymi twórami polskimi opartymi na wzorze czeskim (Moreš 1956: 258-259).

używano do skrapiania wodą święconą, b) z uwagi na jej symbolikę, por. *ziolo smutku* (ruta) – bo z powodu swej goryczy była symbolem żalu i skruchy itd. oraz c) jej funkcję, właściwości, por. *piorunowa miotła* – tak nazywana jest jemiola w szwajcarskim kantonie Aar ze względu na to, że zapobiega pożarom wzniesionym przez pioruny.

Analizowany materiał opracowań leksykograficznych dostarcza ponadto przykładów nazw zabaw dziecięcych, np. *jawor*, *jaworowi ludzie*, zwrotów i powiedzeń, w których pojawia się nazwa fitonimiczna, np. *Darzbór* – dawne zawołanie myśliwych i leśników będące powitaniem albo życzeniem lub powinszowaniem szczęśliwych łowów³³.

Nazewnictwo odroślinne – jak wykazują przedstawione przykłady – były powszechniejsze w porządku kultury niechrześcijańskiej, dotyczy to zwłaszcza antropomimii.

Dokonana interpretacja semantyczno-leksykalna nazw roślin ukazuje w wymiarze ogólnym zarówno odrębność kultury chrześcijańskiej i niechrześcijańskiej, jak też dające się ustalić filiacje między oboma porządkami. W wymiarze szczegółowym zaś analiza ujawnia najistotniejsze symetrie i asymetrie w obrębie trzech wyróżnionych kompleksów problemowych: znaczeń symbolicznych, konotacji nazw roślin w znaczeniowym opisie słowa oraz derywacji od nazw roślin³⁴.

Wykaz skrótów języków i mitologii

alb.	– albański	ic.	– indoeuropejski
ang.	– angielski	ind.	– indyjska;
bałt.	– bałtyjska	irańs.	– irańska
bułg.	– bułgarski	(st)irl.	– (staro)irlandzki
celt.	– celtycka	ital.	– italska;
dard.	– dardyjska	lit.	– litewski
fr.	– francuski	(n)łac.	– (nowo)łaciński
gal.	– galijski	łot.	– łotewski
germ.	– germańska	mac.	– macedoński
gr.	– grecki	ngrec.	– nowogrecki
hebr.	– hebrajski	orm.	– ormiański

³³ Por. też inne nazwy wywodzące się od nazw roślin, np. *daktyl* – w poezji antycznej i w wersyfikacji nowożytnej to stopa wierszowa, to również współczesna grecka miara długości, równa 1 cm.

³⁴ Uzupełniając, należy dodać, że badany materiał dokumentuje rozliczne zastosowania roślin, np. *aloes* był używany m.in. do balsamowania; *asfodel* sadzono w starożytnej Grecji na cmentarzach jako pokarm dla dusz zmarłych; *jałowca* używano w kremacyjnych obrządkach żałobnych ze względu na wartości zapachowe (por. lit. *kadagys* 'jałowiec' i prus. *kadegis* 'ts.' z pol. *kadzić* / *czadzić*); roślina *bang* 'konopie' wtarta w oczy padającej krowie *Gawa Ewodata* (mit. irańs.) uśmierzała ból umierania. Znane są przypadki użycia rośliny w roli zastępnika czegoś, por. używane w dawnych teatrach jarmarcznych *marchwiane pieniądze*, tj. krążki surowej marchwi będące surogatem złotych monet. Powszechne jest używanie roślin do wyrobu różnych mikstur, np. *jemioli*, która – ścięta przez kapłanów złotym sierpem – była podstawowym składnikiem magicznych wywarów przyrządzanych przez celtyckich druidów.

pol.	– polski	skand.	– skandynawska
połslow.	– południowosłowiańska	słow.	– słowiański
prus.	– pruski	stczes.	– staroczeski
rum.	– rumuński	stg Niem.	– starogórnoniemiecki
sansk.	– sanskryt	stisl.	– staroislandzki
sch.	– serbsko-chorwacki	wal.	– walijski
serb.	– serbski		

Wykaz źródeł

- Baldock John, *Symbolika chrześcijańska*, przeł. [z ang.] Jerzy Moderski, Poznań 1994.
- Forstner Dorothea OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. i oprac. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, Warszawa 1990.
- Kempiński Andrzej M., *Słownik mitologii ludów indoeuropejskich*, Poznań 1993.
- Kopaliński Władysław, *Słownik mitów i tradycji kultury*, wyd. 2, Warszawa 1987.
- *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
- Leksykon symboli*, oprac. Marianne Oesterreicher-Mollwo, przeł. [z niem.] Jerzy Prokopiuk, Warszawa 1992.
- Lurker Manfred, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przeł. Kazimierz Romaniuk, Poznań 1989.
- Matthews John i Caitlin, *Mitologia Wysp Brytyjskich*, przeł. [z ang.] Zofia Ziółkowska, Poznań 1997.
- Słownik folkloru polskiego*, pod red. Juliana Krzyżanowskiego, Warszawa 1965.
- Ślósarska Joanna, *W świetle symboli*, Łódź 1994.

Bibliografia

- Baldock John (1994), *Symbolika chrześcijańska*, przeł. [z ang.] Jerzy Moderski, Poznań.
- Friedelówna Teresa (1990), *Świat roślinny w Psalmach (O nazwach roślin w scsłowiańskim „Psalterzu Synajskim”)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, z. 221, Filologia Polska XXXIV, Językoznawstwo, Toruń, s. 31–46.
- Jordanskaja Lidja, Mielczuk Igor (1988), *Konotacje w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, [w:] *Konotacja*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 9–34.
- Masłowska Ewa (1988), *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*, Wrocław.
- Moreš F.V. (1956), *Květná neděle 'Domenica in Palmis'*, „Slavia” 25, s. 258–259.
- Nowakowska Alicja (1996), *Frazeologizmy biblijne z nazwami roślin w słownikach języka polskiego*, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 25–32.
- Pajdzińska Anna (1988), *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] *Konotacja*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 67–82.
- Tokarski Ryszard (1988), *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin, s. 35–54.
- Wasilewski Jerzy Sławomir (1981), *Semiotyczne badanie symboliki w etnologii*, [w:] *Metody etnologii. Część I*, Warszawa.
- Wysoczyński Włodzimierz (1998), *Sposoby postrzegania świata pozajęzykowego we frazeologizmach i przysłówkach porównawczych. Analiza konfrontatywna na materiale wybranych języków słowiańskich*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” XXIV, s. 49–59.
- Zduńczyk Tercsa (1997), *O prawie zapomnianych polskich nazwach niedziel*, „Poradnik Językowy” nr 3, s. 69–77.